

Metod Mikuž

Od Kočevskega zbora do 1. zasedanja SNOO (SNOS) v Črnomlju

Redko katera pokrajina na Slovenskem se more ponašati s tako zanimivo preteklostjo kot Kočevsko. Ta od 14. stoletja naprej nemški otok sredi Kostevcev, Belokranjcev, Suhokrajinčanov, Ribničanov in Čabrancev, s prebivalci, katerih jezika ni mogel razumeti več noben Nemec, ko je začel govoriti o visoki in čisti arijski rasi. Otok, ki je v 19. stoletju predstavljal enega od pomembnih temeljev za zgraditev nemškega imperialističnega mostu k Jadranu, za časa Hitlerjevega vzpona pa močno in zagrizeno peto kolono, je s svojim središčem, mestom Kočevjem, doživel pred kratkim velike in slavnostne dneve. Od vseh strani so se zbrali Slovenci in zastopniki ostalih jugoslovanskih narodov ter so proslavili 20. obletnico pomembnega dogodka, Zbora odposlancev slovenskega naroda, kateri je posvečeno tudi to zborovanje slovenskih zgodovinarjev. Zato torej, da proslavimo 20. obletnico in da se pomenimo hkrati o svojih drugih problemih, nam je to mesto ob Rinži dalo svoje prijazno zatočišče. Mesto, ki je bilo včasih nasproti Slovencem kar se le da strupeno, če se le samo malo spomnimo akcij nekdanjega gaulajterja Hannsa Arka, ali Sigmunda ali Erkerja, pa tudi firšta Auersperga. Kje so danes ti ljudje in njihovi Volksgenossen, ne vem. Dejstvo je, da je to nekdanje Kočevarsko središče dalo začetek oktobra 1943 zatočišče slovenskim odposlancem, ki so v svojih nočnih zasedanjih, prav na tem mestu, kjer danes zborujemo in prav pod istim znamenitim Cankarjevim geslom, ki se ga ni upala odstraniti niti nemška vojska in ne tako imenovani slovenski domobranci, ki so kmalu po zasedanju Zbora okupirali mesto, postavili v razvoju naših slovenskih najvišjih organov med NOB nove, popolnejše in demokratičnejše temelje.

Dovolite mi, da preidem po tem uvodu k predavanju, katerega dispozicija je sledeča: najprej bi se na kratko pomudil pri problematiki virov in literature, ki sem jih rabil za sestavo tega predavanja, poimensko pa bi našteval le najpotrebnejše. Pomembnejše se mi namreč zdi pokazati na prav določene probleme, ki nastajajo z uporabo virov in literature za najnovejšo zgodovino.

Stenografski zapisnik Kočevskega zbora je delno publiciran v knjigi Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju (od 1. do 3. oktobra 1943). Dokumenti, Ljubljana 1953. Iz opombe urednika knjige, enega od stenografov na Kočevskem zasedanju, Megušarja-Boruta na 188. strani, je raz-

vidno, da je od stenograma ohranjenih pravzaprav le 123 listov in da ni popoln. Mnogi govori na Zboru so nepopolni, ali jih sploh ni, ker so se izgubili — bili pa so stenografirani — ali pa je bilo kasneje nemogoče njihov stenogram dešifrirati. Tudi ni mogoče jamčiti za točen vrstni red diskutantov ob posameznih referatih. Zato je poskušal dopolniti urednik te pomanjkljivosti s pomočjo takratnega tiska, zlasti Slovenskega poročevalca od 17. oktobra 1943, s pomočjo kasneje dešifriranih obrobnihih pripomb na originalnem stenogramu in s pomočjo dnevnikov ali zapiskov takratnih udeležencev Zborovanja.

Zakaj ni stenogram Kočevskega zbora ohranjen v celoti? Ker verjetno njegova zares prava in tipična partizanska usoda ni tako znana, si jo dovoljujem na tem mestu na kratko obnoviti. O njegovi zanimivi partizanski poti in usodi sem obširneje govoril že na nastopnem predavanju na ljubljanski univerzi jeseni 1947, kar sem potem na kratko povzel — pri načenjanju povsem drugega problema, na katerega se bomo danes še povrnili — v ZČ V, 1951, str. 408, pri oceni izdaje Kardeljeve knjige Pot nove Jugoslavije, Ljubljana 1946. V tem me je v omenjeni izdaji Kočevskega stenograma nekoliko dopolnil — ne vedoč za moje že tiskane izsledke — urednik knjige Megušar na strani 187 sl.

Znano je, da nemška ofenziva, pod šifro Wolkenbruch, zadivjala tudi preko ozemlja nekdanje Ljubljanske pokrajine in to v drugi polovici oktobra 1943, torej prav kmalu po Kočevskem zboru. Umikajoč se pred ofenzivo, se je propagandni odsek IOOF, ki je s polno paro izdeloval prepise stenograma Kočevskega zbora, premaknil iz Podhoste pri Dolenjskih Toplicah v Sela pri Hinjah v Suhi Krajini. Nosil je s seboj med drugim tudi dragoceni stenogram. S Sel se je odsek premaknil proti Turjaku, kjer se je razdelil; en del je odšel v 14. divizijo, drugi pa se je priključil 18. diviziji. Ker se je nemški ofenzivni obroč vedno bolj ožil in je poleg vseh nevarnosti grozila tudi ta, da bi se lahko med ofenzivo izgubil arhiv propagandnega odseka, je član odseka in eden od stenografov na Kočevskem zboru, danes univerz. profesor inž. Stane Kraševac, shranil stenogram Zbora in stenogram Kočevskega sodnega procesa proti belo in plavogardističnim voditeljem, v posodo za mleko iz pocinkane pločevine, ki se je dobro zapirala, zalil pokrov z voskom in jo zakonspiriral v navzočnosti Borisa Ziherla, takrat načelnika agitpropa CK KPS ter člana propagandnega odseka 18. divizije Franca Strleta-Nina med kamenje na robu kraške vrtače pri vasi Plešivici, desno od ceste Grosuplje—Krka, v Malem vrhu na Ilovi gori med kotama 489 in 551. Tam je ostala zakonspirirana do poletja 1947. Po vestnem in načrtnem iskanju je odšel takratni v. d. ravnatelj Instituta narodne osvoboditve dr. France Škerl s Strletom 30. julija 1947 na Plešivico, da bi odkrili dragoceni arhiv. Toda po večurnem iskanju — vrtača je namreč daleč od Plešivice — sprva prave vrtače sploh niso mogli najti in so že opustili misel na dalnje iskanje. Tedaj se je Strle spomnil, da so ob začetku ofenzive partizani pustili v tisti vrtači nekaj voz, ki so jih okoliški kmetje odpeljali. Tako se je nek kmet na Plešivici le spomnil tega in tudi kraja, kjer so partizani takrat pustili vozove in po daljšem vnovičnem iskanju so končno našli posodo in nepoškodovano njeno vsebino.

Tako je ta srečna najdba omogočila, da je danes ohranjeno in tiskano od virov za Kočevski zbor več kot je priobčil Slovenski poročevalec 17. oktobra 1943. Povedati je treba še to, da je nameraval IOOF in njegov propagandni odsek čimprej po zasedanju izdati več brošur o Kočevskem zboru. To je razvidno iz 1. zvezka tiskane brošure, Sklepi, dokumenti in govori, založba in redakcija IOOF 1943, kjer je v uvodu rečeno: »Pričujoči zvezek je prvi v seriji brošur, v katerih bodo objavljeni sklepi, odloki, resolucije in proglas Zbora odposlancev slovenskega naroda in poglobitvi govori na tem zgodovinskem zboru«. Ta prvi zvezek, ki je danes še ohranjen v silno redkih izvodih, je obsegal vrsto najpomembnejših dokumentov. Drugi zvezek, ki je tudi izšel — oba zvezka sta torej izšla še pred ofenzivo — pa je Govor tovariša Kidriča, sekretarja IOOF, 1943, založba in redakcija IOOF, ki je tudi danes ohranjen, seveda v silno redkih izvodih.

Tako bi s pomočjo teh dveh brošur in Slovenskega poročevalca od 17. oktobra 1943 za silo nekako shajali, tudi če bi se stenogram izgubil med ofenzivo. Vendar je odkritje stenograma in dopolnjeva in izpopolnjena knjiga o Kočevskem zboru, katero smo omenili zgoraj, v znatni meri izpopolnila vire in tudi znanje o Kočevskem zboru. V obeh brošurah in v Slovenskem poročevalcu ni namreč pomembnega Kardeljevega govora v Kočevju. Prav ta Kardeljev govor pa more danes sprožiti vrsto zelo zanimivih vprašanj, o katerih bomo na kratko govorili. Do najdbe stenograma Kardeljev govor v celoti ni bil znan, nekatere odlomke je prinesel Slovenski poročevalec in spominjali so se ga vsi udeleženci na Kočevskem zboru. Avtor sam ni imel več rokopisa in ga zato tudi zastonj iščemo v že omenjeni zbirki Kardeljevih govorov in člankov, Pot nove Jugoslavije. Znano je, da je bil ta izgubljeni govor potem prvič objavljen leta 1949 v slovenski reviji Novi svet (št. 5, str. 445—463) in da ga je za tisk priredil Kardelj sam. Ob izdaji tega govora sem sprožil v Zgodovinskem časopisu leta 1951, str. 408 sl. obenem z oceno izdaje že omenjene zbirke Kardeljevih govorov in člankov tudi vprašanje »današnjega izdajanja člankov in govorov naših vodilnih politikov in državnikov, nastalih med NOB«. Zapisal sem, o čemer sem še danes prepričan, da je prav, da ima avtor sam pravico članek kadar koli že popravljati. Članek je njegovo delo, ni pa tako popravljeni članek ali govor — v našem primeru je Kardelj popravljal svoj govor po šestih letih in v še kako spremenjenih okoliščinah — več primarni vir za Kočevski zbor, temveč že primarni vir za tisti čas, v katerem so popravki nastali, to je za čas znane informbirojevske gonje proti naši državi in njenemu vodstvu. O virih za Črnomeljsko zasedanje bi na tem mestu ne govoril. Kolikor so tiskani razšifrirani stenogrami — vsi niso — jih moremo najti omenjene v še danes zelo dobri bibliografiji, Gradivu za bibliografijo slovenskega osvobodilnega tiska, ki jo je sestavil Jože Udovič in ki je izšla v Slovenskem zborniku, Ljubljana 1945, str. 659—696. Literaturo za Kočevski zbor in Črnomeljsko zasedanje moremo najti zbrano v France Škerl-Bregar, Petnajst let bibliografije o narodnoosvobodilnem boju Slovencev 1945—1959, Ljubljana 1962.

Za jugoslovanski okvir tega predavanja sem pretežno uporabljal knjigo Oslobojilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945 I. in 2. knjiga,

Beograd 1957 in 1958. Sta to dve debeli knjigi, s kartami in načrti številnih operacij in ju je izdal Vojno istoriski institut v Beogradu. Ob ponovnem študiju in prebiranju obeh knjig sem se ponovno resno zamislil. Zamislil namreč spričo dejstva, kako leta in leta še vedno izhajajo knjige in se pišejo članki, poskušajoč dati nek splošni pregled NOB naših narodov, a vsi ti pregledi se še vedno sučejo samo okrog vseh tistih, seveda tudi pomembnih dogodkov, ki so v najtesnejši zvezi z dejavnostjo naših najvišjih političnih ali vojaških organov, nikjer pa človek ne najde tudi recimo pregleda razvoja NOB na Hrvaškem, v Makedoniji itd. Prav vse to pa moremo zelo lepo najti in dobiti v omenjenih dveh knjigah, ki imata morda samo to veliko slabost, da sta predebili. Treba je le nekaj truda in naporov, pa bomo dobili prav lepo in jasno sliko razvoja NOB tudi po posameznih pokrajinah. Obe knjigi sta delani po virih, spretno so uporabljene tudi nekatere monografije, marsikje lahko opazimo voljo kritičnega podajanja itd. Skratka, obe knjigi sta dobri, čeprav so ju pisali vojaki in ne poklicni zgodovinarji.

Težje pa je bilo pri sestavljanju orisa svetovnih političnih in vojaških dogodkov. Če bi se ustavil pri virih, bi omenil, da so mi še največ koristila uradna poročila nemške OKW (Oberkommando der Wehrmacht) in enaka poročila glavnega stana italijanskih oboroženih sil (ta seveda le do kapitulacije Italije). Oboje lahko najdete tiskane pri vsakem dnevu in na prvem mestu v znanem, a zelo koristnem omnibusu, ki izhaja še danes, v Archivu der Gegenwart, v Siegler Verlagu na Dunaju. Uradnim vojnim poročilom pripisujem veliko vrednost, treba pa jih je pravilno brati, ker včasih povedo resnico na zelo zavit način. Idealno bi seveda bilo, če bi človek utegnil ta vojna poročila primerjati s poročili še drugih bojujočih se strani, predvsem pa z vojnimi poročili sovjetske vrhovne komande. Toda, zato nisem imel pri sestavi tega referata ne časa in ne volje, ker nisem imel niti namena pisati ali izdajati nekih kritičnih opisov vojnih operacij. Poleg tega bi bilo silno zamudno iskati po Ljubljani vsa ta celotna uradna vojna poročila, ker vseh verjetno ni in bi jih bilo zato treba največkrat luščiti iz razne vojne literature.

Preidemo sedaj na nekaj problemov, zvezanih s tujo literaturo, ki sem jo uporabljal pri tem predavanju. Kot že rečeno, ne bom omenjal vseh knjig, ki sem jih prebral in se bom ustavil samo pri nekaterih, katerih avtorji so iz Zahodne Nemčije, Vzhodne Nemčije, Sovjetske zveze in Italije. Prva knjiga je Kurt von Tippelskirch, Geschichte des zweiten Weltkrieges, Bonn 1959 (že tretja izdaja!). Knjiga je s strokovne strani, po uporabi verodostojnih virov, svoji eksaktni sintezi, zelo lepem pregledu in sprejemljivi periodizaciji, prav dobra in ji ni kaj očitati. Kot večini knjig te vrste, ki so izšle v Zapadni Nemčiji, pa ji je še kako mogoče očitati duha, ki veje iz te knjige. Zelo dobro je vse te knjige in njih avtorje ocenil že znani angleški vojaški teoretik Liddel Hart, ki je v svoji knjigi (dostopna mi je bila v nemškem prevodu, Jetzt dürfen sie reden, Stuttgart—Hamburg 1948) zapisal: »Za vse poraze nemške vojske dolžijo Hitlerja, vse uspehe pa pripisujejo nemškemu generalnemu štabu«. To je točno in take ali tej podobne misli najdemo v vsaki knjigi. Pustimo ob strani globoko problematiko, ki bi jo lahko načeli že samo spričo te misli,

namreč vprašanje o veliki krivdi celotnega nemškega naroda za zločine, ki jih je počenjala nemška vojska in nikakor ne samo gestapo, SS ali SA oddelki, temveč tudi danes povsem dostojno in mirno meščansko življenje živeči ljudje. Ti se — o tem sem skoraj prepričan — niti ne zavedajo svojih zločinov in so še danes, kljub velikemu procesu proti Eichmannu, ki ni pretresel samo Židov, temveč močno razgibal demokratično in nedemokratično javnost, prepričani, da so poklicani pod zastavo, karkoli so pač počeli, izvrševali samo svojo dolžnost, prevzeto s prisego zvestobe nemškemu rajhu in njegovemu šefu. Dovolj je, da na tem mestu poudarimo, da izzveni glavni akord vse te zahodnonemške znanstvene literature o drugi svetovni vojni nekako takole: nemški narod, oblečen v vojaške uniforme, se je dobro in častno bojeval. Podlegel je močnejšemu in bolje oboroženemu nasprotniku, sedaj pa, ko je konec vojne, se je spet povrnil k svojim mirnodobnim poklicem itd. Zelo zanimivo je, kdo vse danes v zapadni Nemčiji piše zgodovino o drugi svetovni vojni. Penzionirani in aktivni državniki, diplomati, politiki, generali, vojni zgodovinarji, poklicni zgodovinarji, amaterji, publicisti, ekonomisti, sociologi, teologi in juristi. Pišejo jo pripadniki nekdanjih SA in SS oddelkov, gestapovci, nekdanji šefi in sodelavci špijonažne službe, vdove in metrese obešenih vojnih zločincev, adjutanti, tolmači, kurirji, osebni zdravniki, sekretarji in druge vrste služabniki nekdanjih nacističnih veličin. Vztrajno pa molčijo resnični ustvarjalci nemškega rajha, iniciatorji krvavega SS, SA in gestapovskega terorja, molčijo komplici fašističnega masovnega uničevanja in koncentracijskih taborišč, brutalnih vojaških agresij in roparskih vojn. Molčijo ljudje, ki so v tej vojni obogateli, molčijo tisti, ki so denarno podprli politične gangsterje in pustolovce kot so bili Hitler, Himmler, Goering, Goebbels, Ribbentrop, Rosenberg, Heydrich, Kaltenbrunner itd. Dosledno molči tistih 150 multimilionarjev kot so: Krupp, Abs, Martin, Berg, Reusch, Haniel, Hoesch, Stinnes, Roehling, Siemens, Klöckner, Spennrath. Quandt, Pferdemenes in drugi nemški monopolisti in finančni magnati.

Oglejmo si nekoliko kako piše von Tippelskirch, katerega knjiga je do 1959 doživela že tretjo izdajo, se pravi, da jo Nemci kaj radi prebirajo. Rekli smo že, da je ta knjiga za zgodovinarja, če jo zna pravilno brati, dobra, napačen pa je duh, ki veje iz nje. Tudi von Tippelskirch opravičuje OKW, hvali njen precizni mehanizem, močno graja le Hitlerjeve obergefrajterske strateške in taktične sposobnosti. Ne graja pa Hitlerja kot človeka. Poglejmo, kaj zapiše o njegovem koncu na strani 580: »Hitler, ki je pred leti govoril, da je ta vojna njegova vojna, vojna, ki jo bije in vodi za koristi nemškega naroda in da je za potek in vodstvo te vojne sam odgovoren, ta Hitler si je na koncu izbral drugačno pot. Do poslednjega diha uverjen, da ima prav samo on, poln bridkih očitkov do vseh tistih, ki so mu nasprotovali v tej vojni na poti do zmage in so to zmago tudi sabotirali, se je rajši izognil svojim zemskim sodnikom, da ne bi prišel v roke svojih sovražnikov, ki bi bili sposobni uprizoriti v zabavo nahujskanih množic cirkuško predstavo, ki so jo pripravljali Židje«. Več kot gotovo je, da se mora človek zgroziti spričo takih zaključkov. Toda knjiga ima znanstveni videz, ni je pisal navaden časnikar in citirajo jo danes vse nemške zgodovine o drugi svetovni vojni. Še tod mora avtor pokazati sovraštvo

do Židov, še tod piše o Hitlerjevem strahopetnem koncu tako, da bi mogle komu stopiti solze v oči, Hitler je bil po njegovem mnenju prisiljen k samomoru zato, da sicer ne bi visel tako, kot je njegov začetni vzornik, sinjor Mussolini.

Ali pogledjmo, kako je von Tippelskirch zapisal o usodi tiste nemške skupine 150 tisoč mož, ki so jih zajele enote naše 4. armade pri Ilirski Bistrici. Von Tippelskirch pravi, da je tudi ta skupina morala kapitulirati na kraju, kjer je bila oddaljena samo še tri dni marša do odrešilne črte, za katero se je začejalo angloameriško okupacijsko področje. Tako je morala ta hrabra enota kapitulirati na tem kraju in bila »izročena nasprotniku, ki je bil poln maščevanja«. Kakšnemu maščevanju, se mora človek vprašati? Ali dalje, kako piše o usodi generala Loehra, ki ga je doletela enaka usoda med Celjem in Šoštanjem. Dobesedno pravi takole: »Kot svetel zgled nam ostane ponašanje vrhovnega komandanta armadne skupine, generalnega polkovnika Loehra. Ko se je odločil 7. maja, da se bo osebno pogajal z nasprotnikom je vedel, da odhaja v sigurno smrt. Toda to je storil, da bi rešil zadnje organizirane, zaupane mu oborožene sile. Tako je ta mož brez graje postal žrtev sproščenih strasti in z njim je izgubilo 50 000 nemških vojakov življenje v jugoslovanskem ujetništvu.«

Vse to poročanje ni točno in znatno omaja zaupanje v Tippelskirchovo »znanstveno« knjigo. General Loehr je bil pred rednim jugoslovanskim sodiščem obsojen v smislu moskovske in teheranske deklaracije kot vojni zločinec. Kot na primer Ribbentrop pred zavezniškim sodiščem v Nürnbergu. Toda to ni več važno. Pomembnejše je vprašanje, ali more tako pisanje in potvarjanje voditi do česa dobrega? Stvar demokratičnih nemških ljudskih množic je sicer, da same obračunajo s takim zgodovino-pisjem, ki ni nič drugega kot ščuvanje mladine, ko bo dorastla, na novo vojno. Ne zdi pa se mi pametno, da bi k temu molčali zlasti tisti narodi, ki so temeljito izkusili vse mogoče nemške udarce. Izgleda namreč, da zapadnonemško zgodovino-pisje ne misli prenehati s takim pisanjem, v čemer me je močno potrdila tudi najnovejša knjiga te vrste, Hellmuth Günther Dahms, *Der zweite Weltkrieg*, Tübingen, 1960, v kateri je opis usode generala Loehra enostavno prepisan iz Tippelskircha.

Seveda bi bilo sedaj dobro vsaj na kratko oceniti še angleške, ameriške in francoske izdaje o zgodovini druge svetovne vojne, kar pa je na tem mestu nemogoče. Pač pa povejmo nekaj o vzhodno nemških zgodovinarjih, ki so še do pred kratkim — ne vem kakšno je stanje danes — živeli v takih objektivnih okoliščinah, da so bili močno odvisni od načina pisanja sovjetskih zgodovinarjev. To je precej dobro pokazal kongres sovjetskih in vzhodno nemških zgodovinarjev, ki je bil novembra 1957 v Leipzigu in posvečen spominu oktobrske revolucije ter reakcionarnemu pisanju zgodovine o drugi svetovni vojni. Teme tega drugega dela kongresa so bile zelo zanimive in so natisnjene v drugem zvezku kongresnega materiala, ki nosi naslov *Probleme der Geschichte des zweiten Weltkrieges*, Berlin 1958. Akademik in profesor dr. Leo Stern je govoril o glavnih tendencah reakcionarnega zgodovino-pisja o drugi svetovni vojni, doktor zgodovinskih znanosti in član redakcijske komisije za preučevanje zgodovine velike domovinske vojne v Moskvi Šilin je govoril o meščanskem

zgodovinopisju o vlogi Sovjetske zveze v drugi svetovni vojni, kandidat za doktorat zgodovinskih znanosti Melnikov pa o vzrokih poraza Hitlerjeve Nemčije v drugi svetovni vojni kot jih obravnavajo zahodnonemški zgodovinarji.

Govoril je torej en Nemec in dva Rusa, Nemec zelo vehementno, Rusa nekoliko bolj con sordino. Toda če hočemo biti objektivni, moramo reči tole: kot gredo zahodnonemški zgodovinarji v svoji smeri predaleč, gredo tudi vzhodno nemški zgodovinarji mnogo predaleč v nasprotni smeri. Objektivna resnica o drugi svetovni vojni vsekakor obstoji, ne bomo je pa nikdar dosegli, če se bomo od nje oddaljevali. Še nekaj je razvidno iz referatov in diskusije na tem Leipziškem kongresu, da vzhodnonemški zgodovinarji le preveč citirajo svoje vzhodne kolege, ki v tistih hudih časih informbirojevskih napadov na našo državo tudi niso molčali. Tako je na primer v referatu prof. Sterna, ki je vsekakor dober, delan z veliko znanstveno akribijo, virtuoznostjo in točnostjo, le preveč napak o zgodovini naše NOB in med temi tudi točno prepisana namerna napaka sovjetskega zgodovinopisja za časa vlade informbiroja, da se je NOB naših narodov razvila šele po nemški katastrofi pri Stalingradu, kar je seveda povsem neresnično. Po vsem tem si človek res težko predstavlja, kakšen bi bil kongres vzhodnih in zahodnih nemških zgodovinarjev, na katerem bi bila glavna tema zgodovinopisje o drugi svetovni vojni.

Od ruskih del, ki sem jih uporabljal, bi na prvem mestu omenil obsežno vojaško knjigo, ki ima 885 strani, Vtoraja mirovaja vojna (1939 do 1945), ki jo je izdalo ministrstvo oboroženih sil Sovjetske zveze v Moskvi 1958 l. Knjiga je delana na podlagi arhiva vojnega ministrstva in na podlagi številne literature, domače in tuje. Toda, to je tudi prva sovjetska znanstvena knjiga o drugi svetovni vojni, ki nikjer več ne omenja Stalina. A to ni dobro! Kako more taka knjiga prinašati točno in objektivno resnico, če pri nekaterih odstavkih vzetih iz te ali one literature, enostavno izpusti Stalinova imena, ki jih je prej naravnost mrgolelo v tistem odstavku. Vsak zgodovinar danes ve, tudi sovjetski, da je bil Stalin še kako odločujoča osebnost, ki je močno posegala ne samo v tok sovjetske, temveč tudi svetovne zgodovine. Kako more potem izgledati resna znanstvena knjiga, ki Stalina ne omenja, kot da ga sploh nikdar ni bilo. Res je to predvsem ruski problem in po mojem globokem prepričanju silno težak in daljnosežen, katerega pa bodo morali enkrat začeti reševati.

Druga sovjetska knjiga, ki jo jemljem s spoštovanjem v roke, je ogromno delo, Istorija velikoj otečestvenoj vojni sovjetskogo sojuza (1941 do 1945), od katere sem uporabljal tretjo in četrto knjigo, ki sta izšli v Moskvi 1961. in 1962. leta. Z veseljem pričakujem izdaje vseh knjig, o katerih bo treba nekoč podrobnejše spregovoriti na drugem mestu. Danes bi rad poudaril samo nekaj, a najdem težko za to primerne besede, ker je vprašanje dosti delikatno. Mislim namreč tole. V poprej omenjeni knjigi se Stalin ne omenja niti med literaturo, čeprav vemo, da je Stalin veliko pisal in govoril o drugi svetovni vojni. Omenjata pa se že dva manjša članka Hruščeva. V tem velikem delu je člankov Hruščeva že več, so tudi že njegove slike itd. Nočem trditi ničesar in bi se kot zgodovinar rad dokopal le do tiste objektivne resnice, do tiste velike sile, ki je mogla Sov-

jetsko zvezo obdržati pred silovitim udarcem največje in najpopolnejše armade pomladi, poleti in jeseni 1941, do tiste sile, ki je pripravila tej nemški armadi prvo masovno grobnico pri Stalingradu, nato pri Kursku itd. Ta, vsekakor silno globoka vprašanja so mi povsem nejasna in skoraj sem prepričan, da bodo postala povsem jasna šele generacijam za nami.

Še besedo o edini italijanski knjigi, ki jo omenjam med literaturo za moje predavanje. Je to najnovejša knjiga, ki jo je napisal znani italijanski zgodovinar — komunist, Roberto Bataglia, *La seconda guerra mondiale*, Bologna 1962. Knjiga je zelo pomembna za poznavanje italijanske zgodovine po kapitulaciji italijanske velike buržoazije, ko moremo govoriti o nastanku kar treh Italij. Knjiga je zanimiva tudi zaradi tega, ker poskuša Bataglia v njej popraviti vse tiste napake, ki so jih zagrešili italijanski zgodovinarji — komunisti tudi za časa informbirojevske kampanje.

II.

Preidimo na oris svetovnega, jugoslovanskega in slovenskega vojaškega in političnega položaja v času Kočevskega zbora in Črnomeljkega zasedanja. Na tem mestu bi navedel samo nekaj najbolj markantnih momentov iz tega razdobja. Prvi markanten dogodek je bila vsekakor kapitulacija Italije, podpisana 3. in objavljena 8. septembra v zavezniškem glavnem stanu na Sredozemlju. Nemce je kapitulacija tako presenetila, da je Hitler sam in osebno šele konec leta 1943 priznal, da je bil to najhujši udarec v letu 1943. Nemška OKW je namreč morala podaljšati fronto v času, ko je bila pravkar znova strahovito tepena pri Kursku, razorožiti je morala italijansko armado in utrditi balkansko fronto, kjer je morala, kot je priznal Hitler sam, poprej uničiti bandite vseh vrst in smeri.

Na vzhodni fronti je prešla Rdeča armada po nemškem porazu pri Kursku v ofenzivo, ki je imela sledeče velike naloge: prodreti do Dnjepra, osvoboditi Donbas, priti čez Dnjeper, osvoboditi Kijev, prodreti v južno Ukrajino, na Tamanski polotok in Krim, prodreti na meje Belorusije in osvoboditi vzhodno Ukrajino. To nalogo je Rdeča armada častno izpolnila in je do konca leta 1943 osvobodila sovjetsko ozemlje, na katerem je živelo do vojne 46 milijonov prebivalcev. Pred njo so torej bile v letu 1944 še velike naloge, to je, osvoboditi še tisti del sovjetske zemlje, na katerem je pred vojno živelo 39 milijonov ljudi. Na prelomnici 1943/44 je Rdeča armada od te velike naloge izpolnila sledeče: vojska Leningrajske in Volhovske fronte je razbila nemško blokado Leningrada in osvobodila Leningrajsko in Kalininsko oblast, vojska vseh štirih ukrajinskih front pa je osvobodila Žitomir, Berdičev, Kirovograd, Korsun—Ševčenkóvski, Rovno, Luck, Nikopolj in Krivoj Rog.

V neprimerno manjših dimenzijah se je razvijala zavezniška fronta v južni Italiji, kjer je angloameriška vojska skorajda mesec dni po objavi kapitulacije Italije, 1. oktobra, zavzela Neapelj, ki so ga že prej osvobodili italijanski partizani-komunisti, 4. oktobra pa Termoli. Tod je šlo silno počasi, kajti ozemlje je bilo za nemško obrambo kar se da prikladno. Ko se je del angloameriških sil 22. januarja 1944 izkrcal na področju Anzio—

Nettuno, torej za hrbtom nemških obrambnih črt pred Rimom, je bilo pričakovati, da bo šlo poslej hitreje. A to izkrcanje, ki se je moralo trdovratno in z velikimi izgubami boriti dolge tedne za svoje mostišče pri Anziu, ni prineslo nobenih uspehov in vsa fronta je popolnoma obtičala na črti Nettuno—Cassino—Ortona na Jadranski obali.

Zakaj to pripovedujem, saj to ni moglo imeti direktnih zvez s Kočevskim in Črnomeljskim zasedanjem? Prav direktnih zvez ni imelo, imelo pa je indirektne. V osvobojeni Ljubljanski pokrajini — brez Ljubljane seveda — kjer se je takoj po objavljeni kapitulaciji dogajala glavna dejavnost, so dali Nemci relativni mir ves čas do Kočevskega zbora in še štirinajst dni po njem, tako so bili angažirani na drugih frontah. Ta relativni mir je pripomogel do solidnih priprav za Kočevski zbor in omogočil še različno drugo dejavnost.

Oglejmo si sedaj na kratko tedanji politični položaj v Nemčiji. Goebbels, Ribbentrop in Himmler so kmalu po kapitulaciji Italije izjavili, da bi se kaj takega kot je bilo strmoglavljenje Mussolinija v Italiji, v Nemčiji ne moglo zgoditi. Če danes pazljivo prebiramo literaturo o organiziranju poskusov strmoglaviti Hitlerja, so imeli oni trije prav, kajti kolikor je bilo teh poskusov in priprav, so bili vsi omejeni na silno ozek krog vrhov ostankov nemške fevdalne buržoazije, ki ni imela prav nobenih zvez s takratnim vsesplošnim nezadovoljstvom nemških ljudskih množic, ki so prav dobro vedele, da je vojska že izgubljena. Niso pa vedele tega že leta 1939, kajti od takrat naprej so tudi nemške množice močno kričale tisti znani Sieg-Heil, ki smo ga takratni prebivalci Kočevja tudi lahko poslušali vsako noč. Res pa Nemčija takrat še zdavnaj ni bila gospodarsko na tleh, saj je povečala lahko celo mesečni obrok kruha na višji obrok, kot je bil v začetku vojne septembra 1939. Nikakor še ni bil zlomljen nemški tehnični vojni potencial, ni bila še izvedena totalna mobilizacija, torej od 16. do 60. leta in še preko. Le to je bilo res, da je cvet nemškega naroda že ležal v grobovih, kar Nemci, vajeni korakati ob vojaški godbi kot paradni konji, pravzaprav čutijo še danes. Prav nič, oziroma zelo malo pa je res, da bi bilo že takrat razvito močnejše nemško podtalno osvobodilno gibanje, ki bi ga vodili nemški komunisti in ki bi že začenjalo postajati odločujoči politični faktor, pa čeprav to danes trdi in tudi piše o tem sam Ulbricht, ena najbolj uglednih osebnosti v Vzhodni Nemčiji. Res so obstajali le nekakšni krožki, ki so se često sestajali, a prav ti sestanki so bili značilni v tem, da so na njih — svobodoljubni ljudje vseh vrst poklicev od jezuitskega patra do delavca — toliko časa delali načrte in se sestajali, da je o vsem tem izvedel Gestapo, ki je potem seveda ukrepal po najkrajšem postopku. Zato je imela ta specifična nemška rezistenca, če jo moremo tako imenovati, zelo veliko žrtev. Te žrtve pa so vsekakor svete.

Povsem drugače pa so se razvijale stvari v Italiji. Visoka italijanska buržoazija (dvor, zemljiška aristokracija in Vatikan), ki je tisto julijsko noč uspešno strmoglavila Mussolinija z legalnimi sredstvi, z izglasovanjem proti Mussoliniju naperjene resolucije v velikem fašističnem svetu, je bila ob zavezniški razglasitvi kapitulacije Italije močno razočarana, ker so jo zavezniki razglasili prehitro in proti njeni volji. Kralj, dvor in vlada so se le s težavo rešili iz Rima v okolico Barija, kjer je kralj šele 13. oktobra

napovedal Nemčiji vojno. Sledil je drugi udarec za vladajočo italijansko buržoazijo, ker so deset dni po italijanski objavi vojne zavezniki priznali Italijo samo za sobojevnico (cobelligerante) in ne za zaveznico, kar je pomenilo, da so ostala vsa silno težka določila brezpogojne kapitulacije še vedno v polni veljavi. Tretji udarec za italijansko visoko buržoazijo pa je bila razcepljenost Italije na tri dele. Na majhnem prostoru je obstajala nekdanja suverena Italija, kjer so angloameriški komandanti sicer spoštljivo ravnali s kraljem in vlado, neizprosno pa so ju omejevali kjer koli so ju le mogli. V to suvereno Italijo so se natepli vsi mogoči bivši politiki, ki so — kot zavezniki — neizprosno zahtevali defašizacijo vlade in vladnega aparata, od kralja pa zahtevali, naj odstopi. Druga Italija je bila tista, ki so jo angloameriške oborožene sile počasi osvobajale, a ne takoj izročale oni prvi, suvereni Italiji. Na vsakem koščku tako osvobojene Italije so zavezniki najprej postavili svojo vlado (Allied Military Government), katere osnovna naloga je bila pacificirati ta del ozemlja in ga očistiti fašizma. To se zelo lepo sliši in če je kdo bral moj članek v Zgodovinskem časopisu, ki se dotika tudi tega problema, je lahko izvedel, da to očiščevanje dežele ni pomenilo toliko čiščenje fašizma, temveč čiščenje italijanskih partizanov, ki so se po italijanski kapitulaciji neverjetno namnožili. Partizane, katerih koli že antifašističnih strank, a najmočnejši so bili komunisti, ki so poprej zaveznikom pomagali pri osvoboditvi jim naredili zlasti veliko uslug v Abruzzih, so zavezniki po osvoboditvi kake večje pokrajine, zbrali skupaj. Naredili so jim veliko parado, dali jim tudi odlikovanja, takoj po paradi pa so jih razorožili in spravili v taborišča, od koder so potem poedince spuščali pa tudi ne, ene prej ene kasneje, ene tudi ne zlepa, kolikor je bil pač kdo hitreje prevzgojen, to je očiščen komunističnih idej, ki bi se ga lahko oprijele v partizanih. Kaj se je lahko pri tem dogajalo? V istem taborišču sta se znašla bivši tajnik krajevnega fascista in komunistični partizanski voditelj iz istega kraja. Oba je stražil isti angloameriški vojak, ki pri najboljši volji ni mogel vedeti, kdo je nevarnejši. Priznajmo objektivno: angloameriški zavezniki so se v Italiji bolj bali komunistov kot fašistov. Prav tako tudi visoka italijanska buržoazija. In prav ta strah je bil edini vzrok, da so se zavezniki in italijanska buržoazija že sredi 1944 predvsem pa jeseni 1944 toliko pobotali, da so začeli skupno nastopati proti komunistom. To pripovedujem tudi zaradi tega, da moremo laže razumeti poskus velike internacionalistične pomoči CK KPS italijanski komunistični stranki, ko je z velikimi težavami in mukami reševal močno garibaldinsko partizansko divizijo najprej na ozemlje IX. korpusa, nato pa še globlje na Notranjsko in Dolenjsko. Samo zato, da ne bi bila razorožena in tako ponižana kot so bile vse italijanske partizanske enote. Na žalost je bila ta velika akcija zaradi raznih okoliščin konec vojne in neposredno po njej zaenkrat brezuspešna.

V tretji Italiji, katero so okupirali Nemci in v kateri je ostal do začetka junija 1944 tudi Rim, pa je 27. septembra 1943 — torej prav za obletnico znanega trojnega pakta — zavladal Mussolini. O tēj ne bomo izgubljali besedi, ustaviti pa se moramo pri dejstvu, da je deloval v Rimu delno v ilegali, delno pa dosti legalno v krajih, nad katerimi se je razprostirala suverenost vatikanske države, centralni organ italijanske rezi-

stence, Comitato di liberazione nazionale ali CLN. Reči je treba, da je prvi italijanski Rissorgimento vodila napredna italijanska buržoazija, ki za seboj ni imela najširših ljudskih množic, dočim so v tem drugem ris-sorgimentu nastopile vse italijanske ljudske množice, ki so zelo glasno zahtevale ne samo nacionalno, temveč tudi socialno svobodo. Ta drugi rissorgimento pa na žalost ni imel pravega vodstva, kajti CLN je bila gola in matematična koalicija vseh antifašističnih strank, od katerih so se zdele nekaterim masovne zahteve po socialni svobodi prenevarne.

Omeniti moramo še moskovsko konferenco, na kateri so se sestali od 19. oktobra do 1. novembra 1943 zunanji ministri Molotov, Eden in Hull, ki je sklepala o več tudi za nas pomembnih zadevah: da vlade, ki jih predstavljajo, ne priznavajo »15. marca 1938 po Nemčiji Avstriji vsiljene aneksije« in o zopetni vzpostavitvi Avstrije. Nadaljevanje te moskovske konference je bila velika konferenca Churchilla, Roosevelta in Stalina od 28. novembra do 1. decembra 1943 v Teheranu, o kateri je zapisalo uradno poročilo, da je bila med veliko trojico dosežena enodušna volja, sodelovati do konca vojne in tudi po vojni, da je prišla velika trojica do popolnega prepričanja v zmago in trajen mir, ki bo temeljil na enotnosti velike anti-fašistične koalicije in povojnem sodelovanju vseh svobodoljubnih držav, malih in velikih.

Poglejmo na kratko še naš jugoslovanski in seveda tudi slovenski okvir. V Sloveniji, v tako imenovani Ljubljanski pokrajini sta kapitulacijo dočakali 14. in 15. divizija NOV in POJ na vseh glavnih komunikacijah. Zato ni bilo težko razorožiti umikajoče se italijanske armade, izvesti splošno mobilizacijo, ofenzivno raztegniti veliko osvobojeno ozemlje do Save in vojaško ter politično uničiti plavo in belo gardo. Do splošne vstaje je prišlo na Primorskem. Na Hrvaškem je v Istri prišlo do splošne vstaje, v hrvaškem Primorju in Gorskem Kotaru do velikega osvobojenega ozemlja, osvobodena je bila vsa Dalmacija od Šibenika do Pelješca, na Kordunu, v Liki in Baniji je takoj prišlo do hudih bojov z Nemci za najpomembnejše komunikacije, v Hercegovini, Črni gori in Sandžaku je bil ustanovljen 2. udarni korpus, ki je nastopil proti četnikom in razoroževal Italijane, prodrli v dolino Tare in Lima ter osvobodil Plevlje, Kolašin, Berane itd. Del italijanske divizije Venezia in Taurinense se je pridružil NOV in POJ.

Osvobodeno ozemlje na Balkanu je postalo za Nemce zelo nevarno — kar je priznal tudi Hitler — saj je bila s tem pretrgana zveza med vzhodno in na novo postavljeno fronto v Italiji in obstojala je realna možnost zavezniškega izkrcaja, za kar se je posebno zavzemal Churchill. Tako so bili Nemci prisiljeni začeti celo vrsto ofenzivnih sunkov proti osvobojenemu ozemlju na Balkanu, v prvi vrsti pa močno ofenzivo proti najbolj nevarnemu delu, v Slovensko Primorje, Istro in Dalmacijo. Za to ofenzivo, ki so jo izvedli Nemci pod šifro Wolkenbruch, so potegnili iz Italije cel oklopni korpus in so v treh etapah najprej očistili Slovensko Primorje, Istro, Gorski Kotar, ozemlje od Trsta do Crikvenice in nato tako imenovano Ljubljansko pokrajino.

Sama OKW je objavila začetek ofenzive proti tako imenovani Goriški fronti, ki je trajala do 2. oktobra in se končala z umikom slovenskih par-

tizanskih enot v Trnovski gozd. Hujše se je končal nemški udarec v Istro (od 2. do 14. oktobra), ker se partizanske enote niso mogle prebiti v Gorski Kotar in so zato utrpele zelo velike izgube. Tudi to ofenzivno fazo so spremljala poročila OKW, kot tudi tretjo fazo, katero so začeli Nemci 15. oktobra z udarci s Krškega polja, Karlovca, Delnič in Ilirske Bistrice ter Rakeka proti tako imenovani Ljubljanski pokrajini in jo končali 12. novembra. OKW je 14. novembra poročala, da so bili komunisti severo-vzhodno od Reke uničeni in da jih je padlo 3600, 4500 pa je bilo ujetih.

Negativna posledica te nemške ofenzive, kateri so istočasno in še potem sledili številni ofenzivni sunki zlasti proti Dalmaciji, je bila vsekakor ta, da so Nemci polagoma začeli obvladovati del Jadrana. V Dalmaciji se je moral 8. korpus umakniti na črto Imotski—Knin, 4. korpus na Kordunu, v Liki in Baniji pa je bil ves ta čas v zelo hudih bojih za komunikacije, ki naj bi povezovale Nemce od Save do Jadrana. Vsekakor pa je kapitulacija Italije omogočila NOV in POJ to, da so njene sile v Bosni stale pred Sarajevom in njene zelo močne enote na Drini, pripravljene na začetek operacij proti Srbiji.

Celo v Srbiji je doživela NOB po kapitulaciji Italije večji razmah. V ožji Srbiji so bile ustanovljene tri brigade, v Sremu pet in boji so oživele v Banatu in Bački. Tudi v Makedoniji je nastalo večje osvobojeno ozemlje in ustanovljena je bila prva makedonska brigada.

Vse to je imelo velik vpliv na takratni politični položaj pri nas. Tako je mogel biti v Sloveniji na Kočevskem zboru izvoljen Slovenski narodno-osvobodilni odbor, na Hrvaškem se je sestal ZAVNOH že na drugo zasedanje, podobni organi so nastali v Črni gori, Sandžaku, Bosni in Hercegovini, v Srbiji je obstojal Glavni NOO za Srbijo že od 1941, v Makedoniji pa je bil ustanovljen iniciativni odbor narodne osvoboditve Makedonije. Tako so mogli vsi ti najvišji narodnoosvobodilni organi poslati 142 delegatov na drugo zasedanje AVNOJ, NOV in POJ pa je imela ob drugem zasedanju AVNOJ 8 korpusov (26 divizij), nad deset samostojnih brigad in 108 partizanskih odredov.

Povsem razumljivo je, da je na Teheranski konferenci velika trojica govorila tudi o jugoslovanskih partizanih, katerim je obljubila »največjo pomoč v materialu in operacijah komandosov«. Prav tako je tudi razumljivo, — saj je NOV v Jugoslaviji predstavljala pomembno silo v boju proti fašizmu, — da je 8. decembra priznala NOV, posredno torej tudi sklepe AVNOJ vlada Velike Britanije (čeprav le z izjavo namestnika zunanjega ministra), dan za tem zunanji minister ZDA Hull in 13. decembra še dosti zavita izjava informacijskega urada komisariata za zunanje zadeve Sovjetske zveze.

Trije meseci po kapitulaciji Italije so v Jugoslaviji — z izjemo ofenziv — potekali razmeroma ugodno. Četrty mesec pa je postavil — zaradi neuspešnih ofenziv — pred OKW vrsto zelo težkih problemov: 1. Nemška vojska je le s težavo držala za njo pomembne komunikacije Brod—Sarajevo—Mostar—Dubrovnik, Sisak—Bihač—Knin—Split, Zagreb—Karlovac—Ogulin in Ljubljana—Trst. 2. Navzočnost močnih enot NOV v vzhodni Bosni in Sandžaku je predstavljala stalno nevarnost, da bi ne udarile na za Nemce življenjsko pomembne komunikacije, ki so povezovale Sred-

njo Evropo z Albanijo, Grčijo, Bolgarijo in Turčijo. 3. Obstojala je stalna nevarnost zavezniške invazije na Balkan, pa tudi nenadnega prodora Rdeče armade preko Romunije v Podonavje.

Zato se je OKW odločila za celo vrsto operacij, da bi na prelomu 1943/44 razbila predvsem NOV, pa tudi grške in albanske partizane. Tako moramo omeniti do konca našega razdobja celo vrsto težkih in hudih bojev v Jugoslaviji, boje ob Limu in Drini, boje pri Krivaji v Bosni, boje v severozahodni Bosni, Dalmaciji in jugozahodni Bosni, boje v srednji Hrvaški, v Liki, na Kordunu, v Gorskem Kotaru in Hrvaškem Primorju. Zato stanje sredi februarja 1944 pri nas ni bilo ugodno. Nemci so zasedli in obdržali vso dalmatinsko obalo, držali so doline rek Bosne, Neretve in Une in s tem vse pomembne komunikacije po teh dolinah, onemogočili so koncentracijo večjih sil na Drini in Limu in so tako vsaj za nekaj časa zadržali udarec NOV proti Srbiji. Vse te ofenzive so prinesle tudi velika opustošenja že itak opustošene dežele, veliko žrtev civilnemu prebivalstvu pa tudi NOV.

Toda naši narodi so vse to vzdržali. Vzdržali so še več in vse dotlej, dokler ni bila s krvjo in silnimi žrtvami izbojevana dragocena svoboda, v kateri so se šele v pravi luči zasvetili vsi tisti veliki dogodki, katere smo zapisali na začetku.

III.

Preidimo h kratki analizi nekaterih problemov Kočevskega zbora, recimo nekaj besed o AVNOJ in o Črnomeljskem zasedanju.

1. Volitve delegatov za Kočevski zbor. Po odloku IOOF, ki je 11. septembra razpisal volitve v Zbor odposlancev slovenskega naroda, so imeli aktivno in pasivno volilno pravico vsi umsko zdravi moški in ženske od izpolnjenega 17. leta navzgor. Volilna področja so bila področja terenskih odborov OF, torej vasi, trgi, mesta, tovarne, uradi, podjetja in ustanove ter bataljoni NOV in POS. Področje terenskega odbora OF je izvolilo po enega odposlanca na 500, odnosno pod 500 prebivalcev ali zaposlenih v podjetju in ustanovi, za vsakih nadaljnjih 500 prebivalcev še po enega odposlanca več, medtem ko je vsak bataljon NOV in POS ne glede na število borcev volil po dva odposlanca. Volitve so se izvršile na javnih zborovanjih od vključno 20. do vključno 25. septembra 1943.

Jasno je, da so mogle biti opravljene volitve v duhu tega odloka le na osvobojenem ozemlju in v bataljoni NOV in POS, na neosvobojenem ozemlju pa so delegate določile lahko samo frontine organizacijske enote. Za osvobojeno ozemlje v Ljubljanski pokrajini moremo precej točno dognati predvsem takratna rajonska področja, ne moremo pa povsod z natančnostjo povedati števila terenskih odborov OF, torej števila pravih volilnih enot. Ker pa je ohranjen seznam odposlancev, ki so se udeležili zasedanja v Kočevju, moremo ugotoviti, kolika je bila udeležba zastopnikov posameznih okrožij, kar da vsekakor zelo zanimivo podoba.

Okrožni odbor OF Novo mesto je bil ob volitvenih teritorialno razdeljen na podokrožja, ki so bila navzdol razdeljena na rajone. Tako je imelo Topliško podokrožje dva rajona, Šentjernejsko štiri, Mokronoško

štiri, Mirnopeško dva in obstojal je tudi samostojni rajon Novo mesto. Na tem področju je bilo torej izvoljeno 162 delegatov. Okrožni odbor Bela Krajina je bil razdeljen v podokrožje Metlika s Suhorskim in Drašičkim rajonom, ki sta oba imela 28 terenskih odborov OF, v podokrožje Črnomelj, ki je imelo pet rajonov in to Črnomelj, Dragatuš, Gradac, Vinico in Semič, skupaj 74 odborov OF. Belokrajinsko okrožje je izvolilo 118 delegatov. Okrožni odbor OF Kočevje je imel takrat šest rajonskih odborov OF, Kočevje, Banjaloko, Kočevsko Reko, Mozelj, Koprivnik in Stari trg ob Kolpi. To okrožje je izvolilo 20 delegatov. Okrožni odbor OF Ribnica — Velike Lašče je imel sledeče rajone: Ribnica, Dolenja vas, Šodražica, Loški potok, Velike Lašče, Struga—Dobropolje, Turjak, Rob in Barje. Okrožje je izvolilo 33 delegatov. Okrožni odbor OF Grosuplje je imel po kapitulaciji Italije pet rajonov in je izvolil 21 delegatov. Okrožni odbor OF Stična je izvolil 47 delegatov, okrožni odbor OF Cerknica, ki je imel 4 rajone in to Begunje—Sv. Vid, Bloška planota, Loška dolina in Grahovo—Cerknica je izvolilo 24 delegatov. Okrožni odbor OF Vrhnika je imelo sledeče rajone: Vrhnika, Logatec, Kalce, Hotedršica, Gorenja vas, Grčarevec, Planina, Rakek, Unec, Borovnica, Dobrova pri Ljubljani, Horjul in Rovte. To okrožje pa že ni več volilo, temveč je poslalo samo dva delegata. Okrožni odbor OF Ljubljana (tako imenovano zunanje okrožje in mesto Ljubljana samo) je poslal, deloma pa tudi izvolil, 16 delegatov, Primorska je dala 22 delegatov, Štajerska samo 3 in Gorenjska 6. K tem delegatom moramo prišteti še na zborovanju navzoče člane IOOF in Vrhovnega plenuma OF, ki so imeli delegatsko pravico, in voljene delegate raznih političnih ustanov, ki jih je bilo 28. NOV in POS ter vse njene ustanove pa so poslale 51 delegatov.

Zdi se mi, da nismo naredili zastonj tega ekskurza preko ohranjenega seznama, iz katerega je bilo treba izbirati, pod kakšno okrožje, ustanovo ali organizacijo je spadal ta ali oni delegat. Te številke nam namreč prav lepo pokažejo trenutno intenzivnost NOB posameznih slovenskih pokrajin, pa tudi njih dotedanji razvoj. Ta intenzivnost nikakor ni bila odvisna samo od trenutnega osvobojenega ozemlja v Ljubljanski pokrajini, temveč je imela svoje globlje, včasih prav globoke subjektivne vzroke. Tako je Kočevski zbor pokazal prav točno podobo velikih slovenskih specifičnosti med NOB po posameznih pokrajinah, od katerih je bila ena pač tudi ta, da NOB ni bila povsod enako razvita in to ne vsled subjektivnih razlogov. Seveda pa ni nameraval Kočevski zbor, odnosno CK KPS, ki je pripravljal in vodil ta zbor, s tem kakor koli že poudarjati to veliko razliko v intenzivnosti NOB. Za CK KPS je bilo temeljnega pomena to, da je bil na Kočevskem zboru — sorazmerno — zastopan ves slovenski narod. Ponovno pa poudarjam, da glavni vzrok tega neenakega zastopanja slovenskega naroda na Kočevskem zboru (kje je bilo na primer Pohorje, Ptujsko polje, Koroška, Šenčur pri Kranju itd.) le ni bil prvenstveno odvisen od osvobojenega ozemlja v Ljubljanski pokrajini. CK KPS, na katerega predlog je IOOF izdal zgoraj omenjeni odlok o volitvah, bi lahko preko IOOF postavil zelo drugačen ključ za volitev delegatov, pa bi še vedno lahko govoril o demokratičnih volitvah za zbor v Kočevju. Toda postavil je prav tega in takega, ki je jasno ustregel intenzivnosti,

pa tudi bremenom, ki jih je nosil slovenski narod v NOB do kapitulacije Italije v posameznih pokrajinah.

2. SNOO (Vrhovni plenum OF) in delegacija v AVNOJ. Znano je, da je Kočevski zbor izvolil iz svojih voljenih članov, pa tudi izmed drugih vidnih slovenskih ljudi SNOO, ki je istočasno predstavljal — po frontini liniji — tudi Vrhovni plenum OF. Oba ta dva vrhova v vodstvu NOB slovenskega naroda sta obstojala že prav iz leta 1941 in CK KPS se je ves čas trudil, dati obema čim večjo, času primerno in v določenem času dosegljivo demokratično potrditev. Tako je v Kočevju izvoljeni SNOO, odnosno Vrhovni plenum OF, le ena od revolucionarnih etap v razvoju demokratične potrditve odnosno volilnosti tega najvišjega slovenskega organa, ki je bila na Kočevskem zboru pred 20 leti tako velika, da večje in popolnejše ni več potreboval do konca osvoboditve in vse dotlej, dokler ga niso zamenjali drugi in popolneje izvoljeni demokratični organi.

Ta 118 članski vrhovni slovenski organ je bil zelo zanimiv po svojem socialnem sestavu, saj je imel kar 72 intelektualcev, 33 delavcev in 13 kmetov. Prav iz tega dejstva bi se dali delati zanimivi zaključki, pri teh zaključkih pa je treba zelo paziti, da ne bi postali napačni. Najbolj bi bili seveda previdni, če bi se spustili na pota nerazumljivega jezika in bi govorili o razvojni stihiji, etapah, objektivnih in subjektivnih okoliščinah itd. in s tem ne povedali ničesar. Toda če kdo, mora prav zgodovinar znati govoriti razumljiv jezik. Če bi torej hoteli najprej reči nekaj netočnega, bi dejali, da odgovarja sestav SNOO intenzivnosti udeležbe omenjenih razredov v NOB. S tem bi zagrešili isto netočnost kot so jo tisti, ki so hoteli zreducirati NOB naših narodov na stopnjo navadne buržoazno-demokratične revolucije, ki jo poznamo iz leta 1848. Ne smemo namreč pozabiti, da se v Kočevju izvoljeni SNOO imenuje istočasno tudi Vrhovni plenum OF in da predstavlja istočasno tudi vodstveni organ OF, za katero je dal iniciativo in potem v njej ves čas obdržal vodstveno vlogo CK KPS. Ne smemo tudi pozabiti, da je v NOB tako do Kočevskega zbora kot po njem do osvoboditve in po njej, nosil najtežja bremena delavskega razred in KPS, kar točno dokazujejo zelo hude izgube najboljšega kadra. Znano je tudi, da je vsa skrivnost strategije in taktike vsake resnične marksistično-leninistične komunistične stranke osnovno načelo vedno in povsod izbirati take in tiste oblike revolucionarnega boja, ki bodo razumljive trenutni, torej večji ali manjši zavesti ljudskih množic in ki revolucionarnega boja ne bodo ovirale, temveč ga bodo samo pospeševale. Lahko bi torej CK KPS sestavil za Kočevski zbor popolnoma drugačno kandidatno listo za SNOO, odnosno Vrhovni plenum OF, a bi se pri tem pregrešil proti zgoraj omenjenemu revolucionarnemu načelu. Tudi ne more biti dvoma, da bi ne bila ta drugačna lista izvoljena, a bi se vse to prav kmalu maščevalo če ne že drugje, prav gotovo pri takrat še silno delikatni, a prepotrebni enotnosti OF, ki bi se začela majati in s tem resno ogroziti vse najvažnejše pridobitve NOB. Socialni sestav v Kočevju izvoljenega SNOO ne odgovarja temu, da bi bila največja in najintenzivnejša udeležba v NOB najprej iz vrst inteligence, nato iz delavskih in nazadnje iz kmečkih vrst. Odgovarja pa trenutni revolucionarni stopnji na ta način, da je bilo v danem revolucionarnem momentu — zaradi mnogih zunanjih in notranjih

okolščin — prav tako zastopstvo potrebno in bi vsako drugo le zoževalo NOB. To seveda je povsem nekaj drugega. To v ničemer ne zmanjšuje avantgardistične vloge delavskega razreda in KPS ter dokazuje le sposobnost CK KPS, da je znal in zmogel o pravem času izvesti pravilno razporeditev svojih sil in to ali lastnih ali pa svojih zavezniških. Vsak intelektualci v NOB ne bi mogel dejati, no, ker nisem prišel v SNOO, bom prenehal sodelovati v NOB, ker bi to pokazalo, da njegovo sodelovanje v NOB ni bilo iskreno, morda celo ne že od prvega momenta. Eno je namreč res, da so bili interesi delavskega razreda in intelektualcev ob času Kočevskega zbora in še po njem do osvoboditve eni in isti, nacionalna in socialna osvoboditev, ne bi pa bilo v danih okoliščinah isto, če je bil v SNOO izvoljen največji živeči slovenski pesnik Oton Župančič, ali če bi bil mesto njega izvoljen ta ali oni delavec, ki je bil partizan že od 1941 in dal skozi vse gorje prvih štajerskih partizanov.

Priznam, načeti problem je nekoliko težak in bi morda zahteval še obširnejšo obrazložitev. Isto bi mogli reči tudi o socialni strukturi na Kočevskem zboru izvoljene 40 članske delegacije za AVNOJ. Poudaril bi rad na tem mestu samo to, da nikdar ne smemo pozabiti, da se je naša ljudska revolucija med NOB razvijala v temeljnem okviru osvobodilnega boja, in da preko tega okvira — razen v gotovih primerih — ni prestopala. Torej le v okviru osvobodilnega boja proti okupatorju, kateremu je braneč svoje razredne interese, ki jih ni nihče napadal, priskočila na pomoč tudi naša notranja revolucija. Tako je zares domoljubna in napredna inteligenca, braneč svoj narod, morala nujno stopiti tudi v boj z narodnimi izdajalci in je tako postala še večji zaveznik delavskega razreda. Ne sme nas motiti, če je ta ali oni kasneje odpadel, ker je zaostal za prvotnim razvojem. Vsi cvetovi sijajno cvetoče jablane so pomladi skoraj enaki, sadovi jeseni pa so močno različni!

3. Resolucija in proglas Kočevskega zbora. V resoluciji bi se ustavil pri ugotovitvi, da je Kočevski zbor enoglasno potrdil tudi sklep IOOF o vključitvi slovenskega naroda v NOB jugoslovanskih narodov, odnosno v AVNOJ. Tako se je izrekel — po načelu pravice slehernega naroda do samoodločbe — za pozitivno sožitje z ostalimi jugoslovanskimi narodi. Močno revolucionarna pa je bila ugotovitev, a je zelo lepo odgovarjala takratnemu dejanskemu stanju, da jugoslovanska emigrantska vlada »nima nobene pravice več govoriti v imenu slovenskega in drugih jugoslovanskih narodov«. Vsekakor je bila to revolucionarna anticipacija enega od odlokov drugega zasedanja AVNOJ in tako pomemben prispevek v boju proti vsemu tistemu, kar se je skrivalo v preprostem stavku, da se staro ne sme nikdar več povrniti.

V proglasu je Kočevski zbor na prvem mestu poudaril, da je OF »storila zgodovinski korak, ko je s slovesnim aktom pripojila Slovensko Primorje matični zemlji«. Tu je mišljen znani proglas Vrhovnega plenuma OF o priključitvi Slovenskega Primorja svobodni in združeni Sloveniji v svobodni in demokratični Jugoslaviji 3 dne 16. septembra 1943. To je zanimiv revolucionarni proglas, ki je temeljil na dveh važnih dejstvih. Na dejstvu, da je po kapitulaciji Italije prišlo do splošne vstaje na Primorskem in na dejstvu, da je CK KPJ končno pristal, a ne povsem dokončno, tudi na

pravico Slovencev na Primorskem do samoodločbe, kar je praktično moglo pomeniti samo zahtevo po priključitvi k matični slovenski zemlji. Jasno je, da se je CK KPS pri tej akciji dobro zavedal, da se morejo meje spreminjati le na mirovni konferenci in da to dejstvo kot podobna priključitev Hrvaškega Primorja s strani ZAVNOH, kar je oboje potrdilo tudi drugo zasedanje AVNOJ, ne bo meritorno vplivalo na sklepe mirovne konference. Veliko pomembnejše je bilo prvo, ljudska vstaja na Primorskem po kapitulaciji Italije, ki je bila zopet posledica skrbnih priprav, in organizacija NOB tudi na Primorskem s strani CK KPS. Če bi ne bilo na Primorskem splošne vstaje in po vstaji tudi permanentnega boja, je prav gotovo, da bi danes tekla meja med Jugoslavijo in Italijo tam, kjer je bila po rapalski pogodbi. Nihče nam ni Primorske dal, ne Rusi, ne Amerikanci, in ne Angleži, nazaj smo si ji priborili sami, kot si žal nismo mogli priboriti nazaj tudi Koroške. Ta boj na Primorskem je pravzaprav podčrtal Vrhovni plenum OF v svojem proglasu o priključitvi Primorske k matični zemlji.

4. Črnomeljsko zasedanje. O tem samo nekaj kratkih besedi. Vemo, da je bilo to zasedanje že po drugem zasedanju AVNOJ in da je torej morala biti njegova glavna dejavnost posvečena začetkom graditve najpotrebnejših temeljev slovenske državnosti. Po analogiji z AVNOJ, ki je postal na svojem 2. zasedanju vrhovni predstavniški organ demokratične federativne Jugoslavije, se je v Kočevju izvoljeni SNOO preimenoval v Črnomlju, ko se je predhodno razširil še z nekaterimi delegati, v SNOS, v vrhovni predstavniški organ nastajajoče slovenske države v državni federaciji z ostalimi jugoslovanskimi narodi. Kot si je AVNOJ izbral, odnosno prenesel svojo izvršilno oblast na novi organ, na NKOJ, je izbral tudi SNOS svoj NKOS, ni pa izbiral nekega novega kolektiva, temveč je izvršilne funkcije poveril v Črnomlju za enega člana povečanemu, torej 11 članskemu predsedstvu SNOS. Drug pomemben akt Črnomeljskega zasedanja je bila izdaja kratkih ustavnih določil in razpis volitev vseh NOO, torej terenskih, okrajnih in okrožnih.

Dovolite mi, da bom te svoje besede končal na nekoliko nenavaden način. V arhivu Instituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani sem našel zelo natančen nemški prevod Slovenskega poročevalca z dne 17. oktobra 1943, ki je zelo pomemben vir za naš Kočevski zbor. Že skrbni prevod dokazuje, kako sovražnik našega boja ni podcenjeval, še bolj zanimiva pa je okrožnica samega bundesfirerja Steindla v Mariboru, ki jo je izdal spričo tega dokumenta in kjer med drugim pravi: »Boljševiško gibanje na Balkanu gradi svojo politično organizacijo na zelo spretnem maskiranju in prevari o nekakšnem patriotizmu in obljublja Srbom, Hrvatom in Slovencem ter drugim neko politično avtonomijo... Akti in poročila z enkratnega zborovanja svobodno izvoljenih odposlancev slovenskega naroda in OF, ki je bilo te dni v Kočevju, so klasični primer boljševiškega maskiranja in dela«.

Kakor koli je že to zapisano, dejstvo je, da je o našem Kočevskem zboru razmišljal celo sovražnik in to še kakšen sovražnik! Zelo čudno bi torej bilo, če bi se ga ob dvajseti obletnici ne spomnili tudi slovenski zgodovinarji.